

KELETEN KÉL A NAP

Götz László

5. könyv

AZ URALI–FINNUGOR NYELVEK GENETIKUS NYELVCSALÁDI ELMÉLETÉNEK ELLENTMONDÁSAIRÓL

4. fejezet

AZ ÚJKŐKORI–KORAI FÉMKORI ELŐ–ÁZSIAI NYELVI KOINÉ (Részlet)

"Keleten kél a nap" című tanulmány sorozatunkban már ismételtén rámutattunk arra, hogy a régészeti kutatások mai eredményei igen nagy valószínűséggel arra vallanak, hogy az újkőkori, bronzkori és korai bronzkori Elő–Ázsiában egy általunk "újkőkori–korai fémkori elő–ázsiai nyelvi koiné"-nak nevezett, nagy területeken használatos közérthető közlekedő nyelv (úgynevezett "lingua franca") létezett, amelynek minden jel szerint több, időbelileg egymást követő nyelvi fokozata volt. Hangsúlyozzuk, ezt az elő–ázsiai közlekedő nyelvet semmi esetre sem szabad valamiféle "közös ősn nyelv"-nek vagy netalán 19. századi értelemben vett "nyelvcsaládi alapnyelv"-nek értelmezni, hanem csupán az elő–ázsiai újkőkor, bronzkor és korai bronzkor hosszú évezredei alatt végbement többrendbeli komplikált nyelvkeveredési és areális nyelvkiegyenlítődési folyamatok eredményeként értékelhetjük. Ezt a felfogást támasztják alá – igen súlyos érvekkel – a számos, régészeti jól elkülöníthető elő–ázsiai neolitikus és bronzkori műveltségnek a leletekből kibontható komplex egymásrahatásai, terjeszkedései, keveredései, felülretegződése. E rendkívül komplikált kulturális összefüggések, egységesedési folyamatok keretében, ezek párhuzamos eredményeként, mintegy az elő–ázsiai kulturális koiné nyelvi vetületként kell tehát szemlélnünk az areális nyelvkiegyenlítődési folyamatokat is, vagyis az elő–ázsiai nyelvi koiné kialakulását, amelynek az egymást követő, s az idők folyamán egyre nagyobb és nagyobb területekre kiterjeszkedő és mindinkább egységesebbé váló kultúrkörök régészeti leletösszefüggéseinek tanúsága szerint – amint előbb már említettük magának is több, időben egymás után következő nyelvi fokozata volt (bővebben 1. könyvünk 707–712. és 878–880. old.). A kérdés eminens fontossága miatt az alábbiakban röviden ismét összefoglaljuk az ott mondottakat.

"A szumér kérdés" című könyvünk 1. fejezetében részletesen bemutattuk, hogy az elő–ázsiai művelődési fejlődést meghatározó impulzusok kb. a Kr.e. 6. évezred kezdete óta mindinkább Elő–Ázsia központi területeire – Mezopotámiára, Szíriára és Irán legnyugatibb sávjára – koncentráálódtak. E térségben alakult ki a legkorábbi, már viszonylag egységesnek mutató művelődési kör, a 6000 táján jelentkező észak–mezopotámiai Hassuna kultúra, majd ennek szerves folytatásaként 5600 körül megjelent – ugyancsak Észak–Mezopotámiában – a Samarra műveltség, amely azonban már tetemesen nagyobb területekre terjedt ki, mint a megelőző Hassuna kultúra. A Samarra műveltséggel nagyjából egyidejűleg, szintén a 6. évezred derekán, kissé nyugatabbra, Szíria térségében viszont a Tell Halaf kultúra alakult ki, úgyszintén jól elkülöníthető, nagy mértékben egységesnek mutató leletanyaggal. Majd a samarrai és a halafi művelődési körök kölcsönös egymásrahatásai, végül pedig a Tell Halaf kultúrának a samarrai területekre való domináns kiterjeszkedése útján keletkezett 5000 körül az egységes Samarra–Halaf művelődési komplexum, amely már a Földközi–tengertől a Zagrosz hegységig terjedt. Azaz e művelődési kör konszolidációjával kezdődően, kb. a 6/5. évezred fordulója óta már minden joggal tetemes kulturális egyöntetűségről beszélhetünk Szíria és Észak–Mezopotámia térségében.

KELETEN KÉL A NAP

Ez a művelődésbeli homogenitás, valamint a viszonylag fejlett kulturális állapotokról tanúskodó leletkomplexumok: számos lelőhelyen a réz, ólom, arany, ezüst jelentős mértékű feldolgozása, a már kimondottan városias jellegű települések (tekintélyes védőfalak, sáncok, templomépítkezések stb.), a kerámiakészítés és -díszítés nagyszerű teljesítményei, a rendkívül fejlett textilgyártás, a pecsétnyomók általános használata, több helyütt öntözőrendszerek megjelenése stb. láttán számos kutató arra a következtetésre jutott, hogy a Halaf kultúra virágzásának idején, kb. 5000 és 4500 között már minden bizonnyal számottevő jelentőségű államképződményeknek kellett létezniük Észak-Mezopotámiában és Szíriában (1. Shachermeyr 1979, 14–15. old.).

Ilyen körülmények között azonban a valószínűség igen magas fokán számolnunk kell azzal is, hogy e művelődésbeli homogenizálódás és a szintén nagy valószínűséggel feltételezhető államképződmények nyelvi vetületeként a Halaf kultúrkör területén tetemes fokú nyelvi kiegyenlítődésnek is be kellett következnie a lakosság különböző származású csoportjainak eredetileg nyilván különféle idiómái között, azaz egy közérthető közlekedő nyelvnek – "lingua franca"-nak – is ki kellett alakulnia. Ez a közlekedő nyelv viszont kétségkívül a Halaf művelődési kör két, kulturálisan legaktívabb csoportja, azaz elsősorban a halafi, másodsorban pedig a samarraai etnikum (vagy etnikumok) nyelvjárásain alapult, főleg ezek keveredése és kiegyenlítődése útján keletkezett, de bizonyos fokú halafi dominanciával, tekintettel arra, hogy végül is a halafi kultúra terjeszkedett ki a samarraai területekre és nem megfordítva.

Ezt a nyelvi állapotot a térség régészeti nomenklatúrájához alkalmazkodva legcélszerűbben az elő-ázsiai nyelvi koiné (Samarra-) Halaf kori közlekedő nyelvi fokozatának nevezhetjük, a zárójelbe tett "Samarrai" megjelöléssel utalva arra is, hogy e közlekedő nyelvi fokozatnak igen nagy valószínűséggel két, többé-kevésbé közérthető előzménye volt már a Samarra és a Tell Halaf kultúrkörök külön életében is, kb. 5500–5000 között, tudniillik egy külön samarraai és egy külön halafi közlekedő nyelvi fokozat. E véleményünk alátámasztására elég csupán arra utalnunk, hogy a samarraai kultúrkörben már 5400 táján két helyen is (Tell es Sauwan-ban és Tifoga Mami-ban) többszortatú öntözőrendszerek maradványait tárták fel a régészek. Márpedig öntözőrendszerek megépítéshez és folyamatos karbantartásához elengedhetetlen egy nagyobb népcsoportok által beszélt közérthető nyelv megléte. Ez utóbbi megfontolás alapján tehát a külön samarraai és külön halafi közlekedő nyelvi fokozat időszakát kb. Kr.e. 5500 és 5000 közé kell kelteznünk. Erre a nyelvi állapotra következett azután kb. 5000–4500 között az egyesült (Samarra-) Halaf kori közlekedő nyelvi fokozat. E "lingua franca" már tekintélyes nagyságú területre terjeszkedett ki. Használatának határait a Halaf kultúrkör törzs területeinek határai képezik, azaz nyugaton a Földközi-tenger libanoni-szíriai partvidéke és Kilikia, északon Diyarbakir környéke és a Van-tó, keleten a Zagrosz hegység és Kermansah vidéke, délen pedig Bagdad magassága, az Eufrátesz középső szakasza a folyó nagy kanyarulatáig (Aleppótól keletre), majd vissza a szíriai tengerpartig.

Ezzel párhuzamosan azonban Dél-Mezopotámiában is feltétlenül számolnunk kell az ottani Eridu-Ubaid műveltség 1. és 2. periódusa (kb. Kr.e. 5400–4500 között) telepeseinek külön közérthető közlekedő nyelvével, sőt ott még sokkal fejlettebb fokon, mint északon, hiszen Dél-Mezopotámiában a földművelés üzéséhez elengedhetetlenül szükséges öntözőrendszerek megteremtése és folyamatos üzemeltetése – olyan hatalmas folyók esetében, mint a Tigris és az Eufrátesz – el sem képzelhető hatékony központi irányítás és nagy területek lakossága közötti közérthetőség nélkül.

Ennek a déli nyelvi kiegyenlítődésnek bázisai nyilvánvalóan az Eridu Ubaid kultúra 1. periódusa legkorábbi telepeseinek samarraai nyelvjárásai voltak, amelyek azután az Eridu-Ubaid 2. periódus idején tekintélyes mennyiségű halafi nyelvi elemmel bővültek ki (vö.: az Eridu-Ubaid műveltség 1. periódusában főleg samarraai, a 2. periódusban pedig elsősorban halafi párhuzamok mutathatók ki a régészeti leletekben; – 1. pl. Amiet 1977. 522. old.). Tehát már akkoriban, amikor ez a

dél–mezopotámiai, Eridu–Ubaid 1–2. kori közlekedő nyelvi fokozatnak nevezhető nyelvközösség (kb. 5400–4500 között) az egyidejű (Samarrai–) halafihoz képest még viszonylag jelentéktelen volt, ez utóbbinál sokkal kisebb területre korlátozódott, mindegyiküknek kétségkívül számos közös nyelvi elemet kellett tartalmaznia, tekintettel arra, hogy végeredményben mindkettő samarrai és halafi népcsoportok kisebb nemzetségi–törzsi nyelveinek kölcsönös areális kiegyenlítődése útján keletkezett – csupán az északi nyelvközösség inkább a halafi (vö. a halafi kultúra felülrétegződésével a samarrai műveltségre), a déli pedig elsősorban a samarrai (vö: az első délmezopotámiai telepések a rendelkezésünkre álló adatok szerint a samarrai műveltség területéről érkeztek) nyelvjárásokon alapulhatott.

Ezután Kr.e. 4500–zal kezdődően, nagyjából a korábbi Samarra–Halaf területeken, de már Dél–Mezopotámiát is magába foglalva, valamint Irán nyugati felére és Délkelet–Anatólia egy további sávjára (Malatyáig) is kiterjeszkedve az Eridu–Ubaid műveltség 3. és 4. periódusának kulturális koinéját találjuk, az északabbi térségben északi Ubaid kultúrkör néven, amelyben azonban már egyértelműen Dél–Mezopotámia vitte a vezető szerepet. E művelődési kör leletkomplexumai ugyanakkor a tetemesen nagyobb kiterjedésen felül még sokkal nagyobb mértékű kulturális kiegyenlítődéssel is tanúskodnak, mint amilyen a megelőző Halaf korszakban kimutatható volt. Vagyis e művelődési komplexum esetében a kulturálisan rendkívül aktív dél–mezopotámiai népesség – amely minden számbavehető régészeti adat tanúsága szerint ebben a korszakban már rég szumér volt (1. könyvünk 698–706. old.) – messze vidékekre kiterjeszkedő elő–ázsiai művelődési dominanciájáról van szó: e kultúra mindenütt felülrétegződött a különféle kisebb–nagyobb helyi jellegű műveltségekre, sőt még a tekintélyes nagyságú Halaf kultúrkörre is és egységesítette az említett hatalmas területek művelődési arculatát.

Ez a szinte hihetetlen fokú dinamika legelső sorban kétségkívül a délmezopotámiai síkság fejlett öntözéses mezőgazdaságának hatalmas mennyiségű termékfeleslege következtében előállott és az újkőkor kezdetei után bekövetkezett első népsűrűség-növekedéssel vetekedő újabb óriási méretű népszaporodás demográfiai nyomásával, valamint a nyersanyagokban szegény Dél–Mezopotámia egyre differenciáltabbá váló műveltségének folyamatos és mind gyorsabb ütemben növekedő nyersanyagigényével (fémek, fa, kő, drágakövek stb.) magyarázható.

Nyilvánvaló azonban az is – fentebb már utaltunk is rá –, hogy az öntözéses mezőgazdasággal rendelkező Eridu–Ubaid műveltség kialakulása és egész Dél–Mezopotámiára való kiterjeszkedése csakis hatékony központi irányítás, tekintélyes nagyságú területeket egybefogó, kimondottan állam–jellegű hatalmi szervezet kereteiben képzelhető el, amely viszont egyúttal közérthető nyelvet is feltételez. Mivel pedig Kr.e. 4500 után az Eridu–Ubaid műveltség szinte egész Elő–Ázsiára kiterjeszkedett, (ezzel a kulturális térhódítással együtt e kultúra hordozóinak eredetileg csak Dél–Mezopotámiában beszélt nyelve is kétségkívül uralkodó "lingua franca"–vá vált Elő–Ázsia tetemes részében. Ez a nyelvi állapot jelenti az elő–ázsiai nyelvi koiné Eridu–Ubaid 3–4 kori vagy északi Ubaid kori közlekedő nyelvi fokozatát és elterjedtségének időszaka az Eridu–Ubaid kultúra 3. és 4. periódusának időtartamára, kb. 4500 és 3800/3700 közé keltezhető. Figyelembe véve azonban azt is, hogy az Eridu–Ubaid műveltséget kialakító és hordozó népesség már igen nagy valószínűséggel összsumér vagy elősumér volt (az "előmagyarok" nyelvészeti megnevezés értelmében), helyesebbnek tűnik, ha inkább Eridu Ubaid 3–4 kori összsumér (vagy elősumér) közlekedő nyelvi fokozatról beszélünk.

Ezután kb. Kr.e. 3800–zal kezdődően a szintén dél–mezopotámiai eredetű, már minden kétséget kizáró módon bizonyíthatóan szumér etnikumú Uruk kultúra rohamos terjeszkedése figyelhető meg a régészeti leletekben, amely műveltség a megelőző északi Ubaid kultúrkör egykori kiterjeszkedésével mindenben azonos módon folyt le, s masszív dominanciájának egyértelmű régészeti bizonyítékai ugyancsak a Földközi–tenger keleti partvidékétől Közép–Iránig jelentkezik

KELETEN KÉL A NAP

(Uruk–Gaura kultúra, kb. 3700–3200 között). E művelődési koiné közlekedő nyelve már bizonyíthatóan szumér volt, s a szumér nyelv ezután egészen Kr.e. 2000/1900 tájáig Elő–Ázsia minden tekintetben domináló "lingua francá"–ja, nemzetközi kulturális, kultikus, kereskedelmi és állami nyelve maradt. E nyelvi állapot megnevezése tehát az eddig alkalmazott terminológia szerint Uruk–Gaura kori ószumér közlekedő nyelvi fokozat lenne, kb. Kr.e. 3700zal kezdődően, azaz nagyjából a képirás feltehetően legkorábbi kezdetei óta, amelynek jelenleg ismert legrégebbi emlékei 3500 tájáról származnak (Habuba Kabira, Tell Quanas; 1. könyvünk 697. old., ott irodalom is.).

Feltétlenül figyelembe veendő azonban, hogy a most felvázolt, egymást követő elő–ázsiai közlekedő nyelvi fokozatokat a mondottak alapján magukat is igen lényeges egymás közötti nyelvi kapcsolatok fűzték össze. 1./ A samarraí és a halafi népcsoportok nyelvi kiegyenlítődése hozta létre a (Samarra–) Halaf kori közlekedő nyelvi fokozatot. 2./ Ugyancsak samarraí és halafi nemzetségek, törzsek nyelvi elemeinek keveredése útján keletkezett a dél–mezopotámiai Eridu–Ubaid 1–2 kori közlekedő nyelvi fokozat nyelve. 3./ Ez az Eridu–Ubaid 1–2 kori közlekedő nyelvi fokozat azután ismételt keveredett samarraí és halafi nyelvi elemekkel, ezúttal a már kiegyenlített (Samarra–) Halaf kori közlekedő nyelvi fokozat nyelvével, s 4500 után így alakult ki az Eridu–Ubaid 3–4 kori vagy északi Ubaid kori közlekedő nyelvi fokozat. 4./ Végül egy újabb nyelvi kiegyenlítődés az Eridu–Ubaid 3–4 kori és a kialakulófélben lévő Uruk–Gaura kori közlekedő nyelvi fokozat között, amely a már írásos emlékekből ismert és szinte egész Elő–Ázsiában széles körben elterjedt ószumér nyelv végső konszolidálódását eredményezte.

Így tehát nyilvánvaló, hogy a szumér nyelvnek már eredetileg is nagyon számos nyelvi elemet kellett tartalmaznia mind a (Samarra–) Halaf kor, mind pedig az Eridu–Ubaid 1–2. periódus, illetőleg az Eridu–Ubaid 3–4. periódus közlekedő nyelvi fokozatainak nyelvi állapotaiból. Azaz minden jel arra vall, hogy már a (Samarra–) Halaf kor és az Eridu–Ubaid 1–2. periódus közlekedő nyelvi fokozatait is minden joggal igen erősen szumeroid jellegű nyelveknek tekinthetjük.